

مجمع رواق طابع عمومی آستان قدس رضوی

کتیبه استاد محمد حسن مشهدی اثری متعلق به ۴۰۰ سال پیش

در گفت و گو با حسین قائمی کتیبه نویس حرم ائمه اطهار مطرح شد

«آستان قدس» در خدمت بهترین کتیبه نویسان دنیا باشد

سیده مریم سادات گوشه
روزنامهنگار

نرسیده به روضه رضوان، روی دیوار حرم، کتیبه‌هایی از جنس سنگ‌های قدیمی با خط نستعلیق طلاکوب شده آن هم به قدمت تاریخ ۷۰۰ ساله که هنوز زیبایی اش را رخ می‌کشد، چشم هر زائری را نوازش می‌کند. کتیبه‌هایی که در پایین آن گل بوته‌های برجسته با ظرافت بسیار حک شده و بر بلبایش اسمای خداوند و آیات قرآن با قلم هنرمندانی همچون استاد احمد نیریزی مرزین شده و فضای معنوی و روحانی حرم مطهر حضرت علی بن موسی الرضا(ع) را زینباتر و چشم‌نوازتر کرده است. نقوش آبی و فیروزه‌ای روی گنبد طلای امام هشتم که با خط زیبایی رخ‌نمایی می‌کند و نیز دیوارهای رواق ها و صحن‌ها که همه با هنر آینه‌کاری و خطاطی و کاشی‌هایی با رنگ‌ها و نقش‌های گل و بوته در کنار هم تلاکوبی از هنر ناب ایرانی است که با آیات و روایات ائمه اطهار و اشعار شاعران پارسی‌گو، فضای نوراتی حرم را گویار و خودزائران حرم رضوی کرده است.

تاریخچه کتیبه‌نویسی در بقیع متبرکه قدمتی بس طولانی دارد. کتیبه‌نویسانی که هر یک استادان مسلم خوشنویسی در جهان به شمار می‌آیند، نقش بسزایی در زیباسازی بقیع متبرکه ائمه اطهار دارند. استاد حسین قائمی خوشنویسی است که بیش از ۳۵ سال در این رشته کار کرده و آثار فخری در حرم امام رضا (ع) و عتبات عالیات و مساجد شیعیان در مدینه و مکه مگره از خود به یادگار گذاشته است. تاریخچه کتیبه‌نویسی در مرقد مطهر امام هشتم (ع) و آرزبایی کتیبه‌ها و آثار به جامانده از نظر میزان ارزش و عباری که آثار به جامانده دارد و نیز تلاش خوشنویسان برای ثبت جهانی این مکان زیارتی و ارزشمند هنری از جمله مباحثی است که در گفت‌وگو با این استاد خوشنویس و خادم آقاعلی بن موسی الرضا(ع) مطرح شد که با هم می‌خوانیم.

■ مرقد مطهر امام رضا از چه دوره‌ای کتیبه‌نویسی شد؟

بعد از اینکه حضرت رضاع(ع) را به شهادت رساندند، ایشان را در سردابی که خیلی از سطح زمین پایین‌تر است، دفن کردند. تا مدت‌ها آنجا زائری نداشتند. بعد از تاریخچه حرم نوشته‌اند اتاقی ساخته شده بوده و ختیمی از قریه سناباد مشهد تنها زائر و خادم امام رضا(ع) بوده است. هفته با ماکه یکی بار در اتاق را باز می‌کرده و قبر مطهر حضرت رضا (ع) را تمیز و نظافت می‌کرده و بعد در سرداب را می‌پسته تا دفعه بعد که برای نظافت قبر در باز می‌شده است. در تاریخ نقل شده بعد از اینکه این خانم فوت می‌کند، دیگر قبر امام رضا (ع) هیچ زائری نداشته است تا اینکه کم کم در دوره سلاطین بعدی به فکر ساخت بقعه و بارگاه می‌افتند و با دستور شاه عباس صفوی گنبدی از طلا می‌سازند و کتیبه‌نویسی هم از همان دوران شروع می‌شود. گنبد مطهر حضرت رضا(ع) توسط علیرضا عباسی که کتیبه‌نویس بسیار مشهوری بود، به خطی ثلث نوشته شد. همچنین اسناد تراز اولی که آن زمان هنرنمایی کردند مثل استاد محمدحسین مشهدی که اکثر کتیبه‌های درجه یک آستان قدس خط این استاد بزرگوار است که در آن تاریخ نوشته شده است. بعد از آن در زمان قاجار میرزا غلامرضا اصفهانی از خوشنویسان برجسته، چند کتیبه در حرم آقا نوشته است که الحمدلله این کار به نحو احسن هم انجام شد.

■ یعنی هنرمندان در آن زمان با اجاره پادشاه وقت می‌توانستند هنر آفرینی در مساجد و یا حرم ائمه اطهار داشته باشند؟

بله قطعاً همینطور است. ما هم پیشنهاد دادیم تا از هنرمندان درجه یک و با عیار بالاتر استفاده شود. نظام جمهوری اسلامی هنرمندان بسیار عالی دارد. نفرات اول مسابقات خوشنویسی تراز اول جهان اسلام همه ایرانی و عمدتاً آنها در مشهد مقدس هستند که در مسابقات بین‌المللی اکثر رتبه نخست را کسب کرده‌اند. چه اشکالی دارد به اینها قرآن داده شود تا بنویسند و از آنها به‌درستی حمایت شود. عربستان قرآنی به هنرمندی با عیار درجه ۵ مثل عثمان طاها می‌دهد و خطش هم جهانی می‌شود. عثمان طاها در حد استاد درجه ۱۰ ماست. حتی درجه یک و دو هم نیست. اما آنقدر سرمایه‌گذاری برای قرآنشان می‌کنند که او را در دنیا درجه یک خطاب می‌کنند.

بله البته با توجه به ورودی خانم‌ها و آقایان بعضی کتیبه‌ها در قسمت خانم‌هاست و بعضی هم در بخش آقایان است. در رواق‌های مختلف ورودی مدرسه «پریزاد» فقط ورودی آقایان است و مدرسه «دودر» هم ورودی خانم‌هاست و هم آقایان. ■ در خصوص روضه رضوان حضرت رضاع(ع) بفرمایید. آنجا چطور؟

کتیبه‌های خود ضریح را استاد موحد نوشته‌اند. ۴۰ - ۵۰ سال پیش کتیبه‌نویسی بود با نام استاد محمدحسن رضوان که به بیوکی معروف بود. خطاط با با سابقه‌ای که در آستان قدس بود. البته عیار خطش خیلی بالا نبود اما به دلیل پرکاری و تجربه بسیاری که کسب کرده بود، جزو خطاطان پیشکوست آستان قدس بود. اکثر کتیبه‌های داخل حرم ظرف ۴۰ سال گذشته خط استاد رضوان است. منتها در زمان مرحوم آیت‌الله عباس واعظ طبسی ظرف ۲۰ سال گذشته

این تصمیم گرفته شد تا آثاری که قرار است در حرم مطهر نگاهشته شود و به عنوان اثر هنری بماند آثار درجه یک و نفیسی باشد. احمد نیریزی که خط‌نسخ ایرانی را ابداع کرد و در تاریخ آمده که بیش از ۳۰۰ قرآن نوشته است. بجزر دو سه نسخه از خط این استاد بزرگ که در کشور مانده بقیه را کشورهای خارجی به سرعت بردند. اگر آثارش در زمان خودش تحت حمایت بود، اکنون تماشا در ایران نگهداری می‌شد و جزو فاخرترین آثار ایرانی بود. خیلی از خوشنویسان در گوشه انزوا بودند و چون حمایت دولت‌مردان زمان خود را نداشتند، این اتفاق افتاد.

■ کتیبه‌ها از همان ابتدا به خط نستعلیق نوشته می‌شده؟

بیشتر کتیبه‌ها به خط نستعلیق است. اما کتیبه‌های خط ثلث استاد علیرضا عباسی و استاد محمدحسین مشهدی تا اکنون باقی مانده است. استاد مشهدی ثلث‌های بسیار قدرتمندی به سبک ایرانی از خود به یادگار گذاشته‌اند. البته متأسفانه قسمتی از این کتیبه‌ها در اوایل انقلاب که قرار بود توسط حرم انجام شود، از بین رفت ولی طرف ۲۰ سال اخیر که اهتمام بیشتری به بحث نگهداری آثار کتیبه‌ها شد، کتیبه‌هایی که در معرض بافت قرار گرفته بود و در معرض خطر بود، آنها را نگهداری و حفظ کردند. اکنون مدرسه «دودر» و مدرسه «پریزاد» که از مدارس قدیمی داخل حرم هستند، با همان سبک قدیمی بازسازی و نگهداری شدند و اکنون هم مردم می‌توانند ببینند.

■ آیا کتیبه‌های حرم در دسترس عموم مردم است و همه می‌توانند کتیبه‌ها را ببینند؟

بله این اتفاق کم کم در حال انجام است. مثلاً در صحن پیامبر اعظم که قبلاً صحن جامع رضوی بود، آقای ناصر یعقوبی کتیبه‌هایی نوشت که با نرم افزار کامپیوتر بود و این باعث شد فضای کتیبه‌نویسی کمی افت کند. اما با حضور استاد موحد و پشتکار سایر خوشنویسان که ایشان را معرفی کردند، آثار بسیار فاخری در ضریح حضرت امام رضا(ع) خلق کردند و سپس ضریح امام

حسین (ع) را نوشتند و بعد هم ضریح امامین هسگربین (ع) نوشته شد. ■ اکنون استاد درجه یک و ممتاز این حوزه فقط استاد موحد است؟

استاد عبدالصمد صمدی و سید محمد حسینی موحد هر دو از اساتید درجه یک خط ثلث و نسخ ایران هستند که اساتید دیگر در زمره شاگردان شان هستند. استاد موحد از کتیبه‌نویسان مشهور ایرانی که ساکن شهر قم است و در تاریخ جهان اسلام بعد از علیرضا عباسی که هزار متر کتیبه در طی عمرش نوشته، بیش از ۵ هزار متر کتیبه نوشته است. استاد صمدی و موحد هر دو هم تراز هستند اما استاد موحد کار کتیبه بسیار بیشتر انجام داده است.

■ اکنون آستان قدس از وجود این استاد ارزشمند استفاده می‌کند؟

بله. اکثر کتیبه‌های رواق دارالحجه و دارالولایه را ایشان نوشته‌اند. اکنون کتیبه‌های زیبای ایشان در حال جایگزینی آثاری است که با نرم افزار نوشته شده بود.

■ آثار بسیار فخری در حرم امام زینب خلق شده که بسیار ارزشمندند آیا ثبت ملی یا جهانی شده است؟

فکر نمی‌کنم که ثبت شده باشد.

■ شما در نظر دارید به عنوان هنرمند و خادم آقاعلی بن موسی الرضا(ع) این پیشنهاد را بدهید؟

قطعاً باید این کار انجام شود. کتیبه‌هایی که در حرم ائمه در عراق توسط استاد عباس فراس بزرگ‌ترین ثلث‌نویس عراق نوشته شده سطح این کتیبه‌ها به قول خود استاد فراس در مقابل آثار استاد موحد، حرفی برای گفتن ندارد. اما با این حال همان آثار ثبت شده است و من قول می‌دهم که پیگیر این کار باشم.

■ یکی از ویژگی‌هایی که حرم امام رضا(ع) نسبت به حرمین شریفین دیگر ائمه دارد این است که هنر ایرانی آنقدر به تبلور رسیده که در کنار وجود مبارک آقاعلی بن موسی الرضا(ع) اثربخشی معنوی و آرامشی دو چندان به مخاطب می‌دهد. به طوری که هر کس به حرم امام هشتم مشرف می‌شود دوست دارد ساعت‌ها در صحن و سرای حضرت بنشیند. هم از معنویت حرم برخوردار باشد و هم از نظر بصری زیبایی‌های معماری و آثار هنری حرم مسحور کننده است.

قطعاً همینطور است. یک واقعیتی است. من به خاطر نوع کارم به عتبات عالیات بسیار سفر کردم. این حسی که می‌دانستم استقبال بسیاری از قرآن شده بود.

که می‌روید، خصوصیات خاص خود را دارد. مثلاً وقتی به حرم حضرت امیرالمؤمنین مشرف می‌شوید، با وجود اینکه نسبت به صحن‌های حرم مطهر امام رضا(ع) صحن کوچک‌تری دارد. اما وقتی کنار گلدسته‌های حرم می‌ایستی آنقدر شکوه و صلابت دارد و برای آدم بزرگنمایی می‌کند که آدم حس می‌کند این صلابت متعلق به پدر ائمه است. یعنی این صلابت پدر بودن را در هیچ کدام از صحن‌ها نمی‌بینید. وقتی وارد صحن حرم امام حسین(ع) می‌شوید آن دلبرمردی و شجاعتی را که حضرت در تاریخ انجام داد و ماندگار شد، احساس غرور و شجاعت در انسان به وجود می‌آید. من خیلی از زائران حرم را دیدم که همین حس را داشتند.

آرامش حرم امام رضا(ع) و راز نهفته در آن، همان غربت امام رضاست که هزار و اندی سال پیش امام را از خانه و کاشانه و اجدادشان دور کردند و در غربت به شهادت رساندند. خداوند به برکت آن در جهان اسلام بزرگی خاصی در دل شیعیان گذاشته که قدرت و اعتبار امام رضا را می‌رساند و آرامشی به آدم می‌دهد که ساعت‌ها دوست دارد کنار امام بنشیند.

■ هنرمندان درجه یک دیگری هم هستند که می‌توان از آثارشان در آستان قدس استفاده کرد؟

بله قطعاً همینطور است. ما هم پیشنهاد دادیم تا از هنرمندان درجه یک و با عیار بالاتر استفاده شود. نظام جمهوری اسلامی هنرمندان بسیار عالی دارد. نفرات اول مسابقات خوشنویسی تراز اول جهان اسلام همه ایرانی و عمدتاً آنها در مشهد مقدس هستند که در مسابقات بین‌المللی اکثر رتبه نخست را کسب کرده‌اند. چه اشکالی دارد به اینها قرآن داده شود تا بنویسند و از آنها به‌درستی حمایت شود. عربستان قرآنی به هنرمندی با عیار درجه ۵ مثل عثمان طاها می‌دهد و خطش هم جهانی می‌شود. عثمان طاها در حد استاد درجه ۱۰ ماست. حتی درجه یک و دو هم نیست. اما آنقدر سرمایه‌گذاری برای قرآنشان می‌کنند که او را در دنیا درجه یک خطاب می‌کنند.

ما در این خصوص ضعیف عمل کردیم. در حق ثبت جهانی خط نستعلیق حرکتی نشده. به نظر می‌رسد خوشنویسان باید حرکتی کنند و با مسئولان وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی وارد مذاکره شوند تا این امر محقق شود. قسمتی مربوط به خود هنرمند است ولی قسمت مهم آن حمایت دولت است. مثلاً دربارہ استاد صمدی به شما گویم که بعد از مرحوم نیریزی در تاریخ خوشنویسی صحنی اسلام در خط نسخ و ثلث مثل استاد محمدی نیامده است. هنرمندان خوشنویسی ابراز می‌کنند که بعد از ایشان ما دیگر نمی‌توانیم مثل استاد پرورش دهیم چون عیار کار ایشان بسیار بالاست. ایشان اکنون در گوشه انزوا و در منزل بدون هیچ گونه حمایتی کار می‌کنند. ایشان حتی جیم هم نیست و مجبور است برای گذران زندگی خط بنویسد، بدون اینکه حقوق و مستمری داشته باشد.

■ ایشان تحت پوشش صندوق هنر هم نیستند؟

نه نیستند. شما وقتی وضعیت زندگی یک بازیگر سینما یا هنرمند موسیقی و فوتبالیست را که در جای خود هم ارزشمند هستند، می‌بینید، متوجه عرض بنده خواهید شد که چقدر فرق بین آنها و اسنادی که اثر فاخر خلق می‌کند، وجود دارد.

من چند سال پیش شروع به کتابت قرآنی کردم که یکی از نفیس‌ترین قرآن‌های جهان بود. این کار برای اولین بار بعد از ۷۰۰ سال در هر صفحه یک متر و بیست در یک متر و هشتاد سانت بود. قرآنی که شروع به کتابت کردم تلفیقی از خط ریحان، ثلث و محقق بود. این کار برای اولین بار بعد از ۷۰۰ سال در ایران می‌خواست نوشته شود و من حدود ۲۰۰ صفحه را کتابت کردم. اما برای سرمایه‌گذار کار مشکلی پیش آمد و نتوانستیم کار را ادامه دهیم. همان زمان با وزارت ارشاد و خیلی از نهادهایی که می‌توانستند در کار هنر سرمایه‌گذاری کنند، مطرح کردم.

سال ۱۳۹۰ بود. پیشنهاد دادم که کمک کنند تا این کار به نتیجه برسد و بعد از فروش بلیت دیدن این قرآن در نمایشگاه، ظرف دو سال پول و هزینه به آنها برمی‌گردد. چون می‌دانستم استقبال بسیاری از قرآن شده بود.

هم به لحاظ هنری از مرکب شیمیایی ضد آب ساخته شده بود و هم پوست چرم گاو در آن ابعاد در هیچ کجای دنیا نبود. در آن زمان کل هزینه ساخت این قرآن ۸۰۰ میلیون تومان بود. اما هیچ نهادی حاضر به همراهی نشد. حتی مطرح کردم که برای ساخت یک فیلم سینمایی بیش از ۲ یا ۳ میلیارد تومان هزینه می‌کنید. فیلمی که شاید جنبه هنری هم نداشته باشد، ولی برای قرآنی که سال‌های سال اثر فخری در جمهوری اسلامی می‌تواند باشد، هزینه‌ای نمی‌کنید. همان زمان بود

به خاطر همین ارتباط و معنویت است که اکنون در جهان نامش باقی مانده است. چون هیچ گاه بدون وضو خط‌نوشته و بهترین آثارش در رابطه با ائمه اطهار علیهم‌السلام است. ما هم سعی کردیم این آموزه‌ها را به شاگردانمان یاد بدهیم.

بدون اغراق می‌گویم هنر خوشنویسی هنر پاک است. در تمام جنبه‌های هنری ممکن است گوشه‌ای از ابتدال و انحراف دیده شود، از نقاشی و موسیقی گرفته تا بقیه هنرها که باشد، آستان قدس پادشاهان این راه وجود دارد.

همان طور که در روایت آمده است: «ان الله جميل و يحب الجمال». این هنر آنقدر به دل افراد می‌کشند که جای ناخالصی ندارد و خوشنویسان یا ایبات مولانا حافظ می‌نویسند یا آیات الهی و روایات ائمه اطهار را. استاد اسماعیلی قوچانی یکی از استادان مشهد چند سال پیش به کویت دعوت شد تا در مسجدی خط بنویسد، ایشان به آنجا رفت اما وقتی فهمید خطوطی که باید بنویسد با اعتقادش در تضاد است، تمام هزینه‌های سفرش را پس داد و متضرر شد و بازگشت. برای من هم چنین اتفاقی افتاد. پس برای این هنری که آنقدر پاک است، چرا ما که می‌توانیم در جهان حرفی برای گفتن داشته باشیم، کاری نکرديم؟ آن هم در بین کشورهای اطرافمان مثل ترکیه، عراق، افغانستان، پاکستان، مصر، اردن و... که در بحث هنر خط صاحب ادعا شدند.

ما وقتی ادعا می‌کنیم خوشنویسی مال ایران است و این مقوله شیرازی آن را ابداع کرده و ایرانی بوده حالا باید اجازه دهیم که پایان این هنر به نام کسانی باشد که از این هنر پاک فاصله دارند.

چرا مسئولان و متولیان امر وزارت ارشاد و آستان قدس اینقدر به هنرمندان موسیقی یا بازیگران سینما بهی می‌دهند! اما هنرمندان خوشنویس با مشکلات بسیاری مواجهند.

مثلاً استاد علی راهچیری ملقب به زبده الکتاب با بیش از ۷۰ سال کتابت خوشنویسی در تاریخ جهان اسلام در نهایت فقر در منزلش فوت شد و بعد از چند روز توجه شدند. اما وقتی فلان استاد موسیقی یا بازیگر از دنیا می‌رود، این همه تبرک می‌دهند. خوشنویسی مال ماست و هنری پاک و مقدس است. چرا در ترویج این هنر سرمایه‌گذاری نمی‌شود؟

در طول سال‌های گذشته دولت‌مردان از هر دسته و جناحی این کم‌کاری را در حوزه خوشنویسی جدی‌تر کردند. در آن روز نمایشگاهی در تاجیکستان داشتم، رئیس جمهور وقت هم آنجا آمدند. اما ایشان اصلاً به هنر کشورشان وقعی ننهاده‌اند. اثری که چشم حیرت پنج رئیس جمهور کشورهای دیگر را گشود. حتی از من سؤال کردند با چه نرم‌افزاری کار کردی؟ که من هفتقم فقط با دست و قلم و دوات و من همانجا برایشان اجرا کردم. در آن روز رئیس جمهور وقت به چند خانم هنرمند که موسیقی زنده اجرا کردند، هدایای نفیسی اهدا کرد و به من که در حضور خودش هنرم به عنوان رئیس انجمن معرفی شد، حتی تشکر زبانی هم نکردند. ای کاش وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به هنر اصیل ما برگردند و به هنرمندان این رشته توجه و تأکید ویژه داشته باشند. البته نه فقط به استادان و هنرمندان تهران بلکه ما داریم که می‌توانند ایران را بهتر از این معرفی کنند.

که سفارت عربستان به سرمایه‌گذار پیشنهاد داد که کل هزینه قرآن را یکجا بدهد، به شرط اینکه قرآن برای عربستان نوشته شود که سرمایه‌گذار و خود من تمایلی نداشتیم قرآنی را که در کشور شیعی نوشته شده به کشور وهایی بدهیم.

■ آیامی‌توان گفت در بحث هنر هم یک ارتباط معنوی باید بین هنرمند و صاحبخانه باشد تا اثر فاخر خلق شود؟ یا به عبارتی دیگر چه می‌شود که یک هنرمند تصمیم می‌گیرد این‌گونه با ذوق و قریحه زیبا برای ائمه خادمی کند؟

بله واقعاً همین‌طور است. استاد نیریزی در روز دو جزء قرآن کتابت می‌کردند و ۶۰ هنرجو تعلیم می‌دادند. ایشان با اینکه بزرگ‌ترین نسخ‌نویس ایران و مبدع این خط بوده‌اند، به خاطر فقر فوت می‌کند. اما پیش از دویست سال است که تمام قرآن‌هایی که نوشته هر کس در تمام دنیا آن را بخوانند، استاد هم در نوایش شریک است. و این به خاطر ارتباطی بوده که ایشان با ائمه و حضرت حق برقرار کرده که این کار ماندگار شده است. یادم است وقتی توفیق شاگردی در نزد استاد صمدی داشتم، ایشان هنگام آموزش برای هر هنرجو جداگانه وضو می‌گرفتند و بعد کنار آن سرمشق قسمتی از زیارت عاشورا یا دعای سمات یا آیهای از قرآن می‌نوشتند و آن خط را با بسم‌الله شروع می‌کردند و بعد از ارتباط معنوی، هنرمند را سرمشق می‌دادند.

■ اکثر خوشنویسان چنین خصلتی دارند. انگار عرفان با این هنر در هم تنیده است.

بله همین‌طور است. تاکنون سعی کرده‌ام که هیچگاه مطلب هجو ننویسم و بیشتر یا آیات کلام‌الله مجید است یا روایات ائمه اطهار یا اشعار شعرا. یک‌بار پرچم تمام حرم‌های ائمه را نوشتم و خودم هم نصب کردم. یادم است هفته اول که خواستم این کار را انجام دهم خدمت امام رضا(ع) رفتم و استمداد طلبیدم تا کمک کنند تا این کار انجام شود، آن هفته که این کار را انجام دادم، اتفاقی در زندگی‌ام افتاد و به لحاظ مالی و معنوی در زندگیم بسیار تأمین بودم. سالیان سال این پرچم‌ها باقی ماند و بعد هم در موزه نگهداری شد. یا آن سالی که در مسجد شیعیان مدینه منوره نوشتم آنجا امام جماعتی به نام شیخ عمری داشت که به جرم شیعه بودن شکنجه می‌کردند. در ابتدا که رفتم نمی‌دانست شیعه هستم. به من گفت مرا به جرم نوشتن این کتیبه‌ها شکنجه خواهند کرد. بعد به آثارم نگاه کرد دید در پایان آیه نوشته‌ام صدق‌الله‌العلی‌العظیم و فهمید شیعه هستم. دست و صورت مرا بوسید و به من آن زمان ۱۰۰ دلار شکنجه شوم. و در آخر هم زیر شکنجه‌های آل سعود به شهادت رسید. اینها توفیقاتی است که با ارتباط معنوی به دست می‌آید. اگر کار استاد صمدی ماندگار شده، اسنادی که هیچ وقت از طرف هیچ نهادی حمایت نشد،

اثر استاد محمد حسن رضوان

اثر استاد حسین قائمی

اثر استاد سید محمد حسینی موحد